

Андрій ЗЮБРОВСЬКИЙ

ВИЗНАЧЕННЯ ЧАСОВИХ ПАРАМЕТРІВ ТРАДИЦІЙНОГО ХЛІБОПЕЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ У КІНЦІ ХІХ — В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Досліджуються часові параметри, відведені для випікання хліба. Проаналізовані фактори як ритуального, так і реалістичного характеру, що регламентують вказані темпоральні відрізки. Автор доходить висновку, що ті з вказаних факторів, що носять реалістичний характер, ґрунтуються на традиційних народних знаннях про навколишнє середовище. Ритуальні ж регламентатори часових параметрів традиційного хлібопечення основані на різних культах (вшануванні душ покійних предків та християнських святих) та світоглядних уявленнях українців.

Ключові слова: хліб, часові заборони, свято, п'ятниця.

© А. ЗЮБРОВСЬКИЙ, 2015

Час становить одну з основних категорій традиційної картини світу й поєднує міфологічне (циклічне) та історичне (лінійне) сприйняття часу. Перше ґрунтується на циклічності природного часу — пір року, фаз місяця, дня і ночі, друге — на лінійності людського життя, яке має початок і кінець [35, с. 448].

Час, як і простір, наділяли семантикою, сакралізували і включали до системи цінностей, головними координатами якої є життя і смерть (він належить до атрибутів «цього», земного світу, на «тамтому» світі часу нема) [28, с. 117].

Час у народній свідомості не мав рівноцінних якостей. Він міг бути «чистим», «добрим», «веселим», і «нечистим», «небезпечним», «злим», «сумним». Наслідки діяльності людини у певні його проміжки були більш ефективні, в інші — загалом шкідливі. Це стосується і часових рамок, відведених для випікання хліба, які регламентувалися низкою заборон та приписів, що виникли на основі попередньо описаних уявлень.

Незважаючи на те, що науковці неодноразово звертались до теми слов'янських (зокрема, українських) світоглядних уявлень про час та їх вплив на традиційну культуру [13, с. 389—405; 28, с. 117; 35, с. 448], питання регламентації часових параметрів процесу випікання хліба українців до останнього часу залишалось поза увагою вчених.

Зокрема, на нашу думку, детальнішого дослідження заслуговує територія Західного (Південно-західного) етнографічного регіону, яка включає низку малодосліджених з етнологічної точки зору історико-етнографічних районів і підрайонів (зокрема, Волинь, Опілля, Покуття [19, с. 185]).

Стосовно тривалих періодів, непридатних для хлібопечення, в українців Волині, наприклад, вважалося, що хліб, випечений під час цвітіння жита, обов'язково не вдасться [46, s. 203; 51, s. 190]. С. Рокоссовська пов'язує цвітіння жита зі святом русалок, котрі мстяться за виконання господарських робіт у цей час [51, s. 190] (можливо, даний період був присвячений поминанням душ предків — звідси заборона на господарські роботи і помста русалок, за порушення). Про невдале випікання хліба у такий період повідомляють інформатори і на поч. ХХІ ст.: «Як жито квітує, пшениця квітує, тоді хліб може не вдаватися, підрепується. І от він пару днів побув, і робиться всередині таке, як резина. То обычно ото в той період, як квітує жито і пшениця» (Сошище Шумського р-ну Тернопільської обл.) [1, арк. 56].

З реалістичної точки зору, невдале випікання хліба пов'язане із якимись біохімічними процесами, що протікають у зерні або борошні. Стосовно ж «помсти русалок», очевидно, таким чином народна традиція пояснювала незрозумілий феномен; можливо, це мало також на меті застерегти від марнування продукту (борошна). Рациональною причиною невдачі при випіканні хліба у цей період є також низька якість зерна, яке на той момент зберігалось уже довгий час, піддаючись самозігріванню. Борошно із такої сировини мало знижений відсоток клейковини, внаслідок чого тісто погано сходило.

Ряд часових заборон на випікання хліба пояснювався з позиції імітативної магії і вмотивований опорою на «народну етимологію» (пекти хліб — пекти, палити об сонце, печія [31, с. 21]; або пектись — мучитись, потрапляти в біду [1, арк. 14]).

Традиційно заборонялось випікання хліба у неділю [22, с. 189—190; 25, с. 8; 1, арк. 16—17; 2, арк. 62—63]. Мотивації такого припису різноманітні: гріх [25, с. 8; 2, арк. 15, 62—63]; може трапитись нещастя [22, с. 189] чи ураження рук (може «загорітись», очевидно алегоричне запалення, палець) [49, s. 464]; «Бог в полі хліб запече (спалить, тобто. — А. З.)» [31, с. 21].

Зазначимо, що неділя — день тижня, протиставлений решті днів як свято будням; сакральний час, присвячений Богу [34, с. 444]. Заборона на будь-які господарські роботи була повсюдною, вона вступала в силу ще в суботу звечора, а закінчувалась у понеділок, зі сходом сонця [34, с. 444]. Неділя персоніфікувалась то у вигляді діда, то у вигляді жінки [22, с. 189—190].

Гріхом не вважалась лише вимушена робота [34, с. 445]. На Середньому Подніпров'ї та Бойківщині дозволялось навіть випікання хліба; вимушеним воно вважалось, коли вся випічка споживалась у той же день [22, с. 189—190; 2, арк. 15]. Схожі приписи побутували на Волині: «Якщо так трапляється, що конче треба спекти хліб в неділю або свято, не можна його виробляти водою і пекти великих бохунців, лише на стільниці борошном маленькі округлі коржиків в кілька «цалей» висотою, «паляниці» не сильно рум'яняться і після випікання вони біляві від борошна» [50, s. 155].

При недотриманні приписів Неділя могла покарати винуватців. При чому не обов'язково одразу ж

(екзекуція могла відтермінуватись у часі до 7 років, що, однак, не зменшувало її розмірів) [32, с. 107].

Загалом оцінка неділі у народній свідомості позитивна, що відобразилось, наприклад, в уявленнях про щасливу долю народжених в цей день дітей [24, с. 98] або програмування їх майбутнього роду занять (дитина, народжена в неділю, неодмінно мала стати священиком [42, s. 93]).

Із описаними приписами генетично пов'язані табу на випікання хліба або у всі без винятку святкові дні («бо сонце повипалює поле» [31, с. 21], «свято — кажуть, що не можна нічого робити» [3, арк. 43]), або в окремі з них («дванадцять свят є на рік. Но то в такі великі свята не пекли» [1, арк. 19]). На Поліссі, наприклад, такі заборони локалізуються навколо Благовіщення, щоб не «попекти» все на полі чи не «запекти» дощу [31, с. 21]. Зазначимо, що у Польщі було заборонено випікати хліб у Велику (Страсну) П'ятницю, щоб не викликати посухи; відвернути останню могла лише пікна діжа порушниці припису, вкинута у воду [31, с. 22], або ворота цього двору, де пекли хліб, з якими вчиняли ідентично [48, s. 37].

Іноді зустрічаються і зворотні приписи. Так, на Західному Поліссі вважалось, що на свято Петра і Павла слід спекти хліб з нового урожаю (іноді — на день св. Іллі: «На Іллі» [20, с. 142, 160]), на Волині — на Спаса [1, арк. 82].

На Шумщині (Волинь) заборонялось випікання хліба у понеділок [1, арк. 31—32]. Українці Бессарабії мотивували табу на цю дію у даний день тим, що, у разі порушення настанов, у домі з'являться таргани [31, с. 22].

Зуважимо, що цей день тижня отримує в народних віруваннях неоднозначну оцінку. В українців (як і у всіх східних та західних слов'ян) це найнещасливіший, важкий день, коли намагались не починати будь-які господарські роботи [12, с. 136; 36, с. 170]. А саме: сіяти та садити (бо понеділок на Покутті, наприклад, вважався «пустим» днем [44, s. 154]); вибиратись в дорогу, вступати до нової служби (поляки) [55, s. 90], розпочинати жнива [43, s. 94], закладати житло [4, арк. 37; 5, арк. 6]. Понеділок відносять до т. зв. «феральних», загалом нещасливих днів [29, с. 63; 43, s. 94].

На Гуцульщині в понеділок заборонялось їсти скоромне [33, с. 263]; постили (задля довгого збереження тіла після смерті) і на Волині [1, арк. 102].

Понеділок у народній свідомості персоніфікувався. Так, на Слобожанщині вважалося, що Понеділок — старий дід, який вказує дорогу душам «на тому світі» [32, с. 105]. Таке трактування дозволило М. Сумцову прив'язувати Понеділок до образу Харона (провідника душ померлих людей у грецькій міфології) [32, с. 105]. На нашу думку, більшу вагу тут відіграє символіка початковості, за принципом «перший — провідний».

Очевидно, саме поняттями, сформованими на основі семантичних опозицій «перший-останній» та «початок-кінець» [7, с. 372] пояснюється заборона випікання хліба у цей день; як додатковий аргумент варто навести повідомлення респондентів про те, що світ створений саме у понеділок: «в понеділок світ засновувався» [1, арк. 31—32], «світ починався в понеділок» [5, арк. 16]. Адже будь-яка невдача чи невідповідність у процесі, що започатковується у період, що носить символіку первинності/ініціальності, могла б передатись/поширитись на весь «ланцюг» подальших дій. Генетично з цими уявленнями пов'язані повір'я про «полазника» — першу особу, яка заїде в понеділок (свято) в дім. Наприклад, прихід чоловіка вважався доброю прикметою [36, с. 171].

«Первинна/провідна» символіка понеділка також підтверджується і уявленнями про те, що дитина, народжена в понеділок, буде красивою [42, с. 93], як і все перше [17, с. 415—416] (перше = ексклюзивне = виключне = добре).

Заборонялось також випікання хліба у середу, «бо то пісні дні такі» [3, арк. 35], «в середу розпинали Ісуса Христа» [1, арк. 19]. В Українських Карпатах в середу заборонялось їсти скоромне [33, с. 263]. В народній уяві Середа персоніфікується з разючою схожістю на П'ятницю: «таємна дівчина, яка доглядає, щоб жінки, особливо дівчата, не робили по середах, не мили собі голови, не чесали волосся; лінивих та недбалих вона карає, а що її шанують, тим допомагає у хазяйстві» [32, с. 105]. Зазначимо, що, наприклад, у поляків маркувалась негативно лише перша середа місяця — тоді не можна вперше сіяти [52, с. 8].

З іншого боку, слов'яни відносять середу до так званих «легких днів» (сприятливих), «жіночих» [30, с. 170] (українці Волині, наприклад, розпочинають в такі дні зведення жител [4, арк. 11, 37]).

На середу перенесені численні персоніфікаційні та ритуально-обмежувальні ознаки п'ятниці, хоча, оче-

видно, первісно цей день присвячувався вшануванню якогось іншого «персонажу» (вшанування душ покійних предків, пошанування християнських святих?). За це Середа носить ознаки «ображеної», звідси, очевидно, витворюється повір'я, що дитина, народжена в середу, неодмінно буде сварливою [42, с. 93], а також приказка: «Надувся, як Середа на П'ятницю».

Заборона випікання хліба у цей день або перенесена із п'ятниці, або виникла, зважаючи на «неспокійні» характеристики цього дня, як антитезу до «спокійного» випікання хліба (вимога ритуальної тиші).

Неприйнятним вважалося в українців випікання хліба у п'ятницю [14, с. 33; 15, с. 778; 41, с. 147—148; 2, арк. 3, 34, 46—47, 71; 3, арк. 3, 15]. Аналогічно і, наприклад, у поляків [53, с. 658]. Мотиви побутування заборони можна виділити у кілька груп:

1) християнсько-апокрифічні. Частина з них пов'язана із тим, що в п'ятницю розпинали Ісуса Христа [1, арк. 6; 2, арк. 71], його «припікали» [1, арк. 14] (народна етимологія пектись—мучитись; заборона як антидія), «бо ховали плащаницю» (Забара Шум.) [1, арк. 112], «по-Божому казали, що в п'ятницю не можна пекти хліба» (Гумнище Горохівського р-ну Волинської обл.) [3, арк. 4], «бог не дозволяв, казав так-о: «Печи собі, чоловіче, в понеділок, в вівторок, середа, четвер, субота, неділя. А в п'ятницю не можна робити. Один той день вшанувуй» [2, арк. 13]. Інші пов'язані з пошануванням Божої Матері: «То була п'ятниця, то так як для Матері Божої йшло той день» (Яблунів Турк.) [2, арк. 13]. Певна частина — із апокрифічним «Сказанням про 12 п'ятниць» [9, с. 21; 39, с. 217]. Чи не найбільший комплекс хлібопекарських заборон пов'язані із вшанування святої Параскеви-П'ятниці [6, с. 744—747; 14, с. 34; 16, с. 186—187; 23, с. 375—382; 32, с. 105—107; 41, с. 147—148; 1, арк. 17—18];

2) пов'язані з певними магічними діями та народною етимологією: «В п'ятницю не пекли хліба нігди. Кажуть, бо в п'ятницю замовляють кров, як в кого... То кажуть: «Хто в п'ятницю хліб пече, хай з того кров тече!» (Сошище Шум.) [1, арк. 68]. Буковинські гуцули вважали, що хліб, спечений у п'ятницю, вбирає у себе кров; споживаючи його, можна осліпнути [18, с. 91]. На Півдні України не пекли хліба у цей день, щоб «дітей не пекти» [31, с. 22], так само як і на Волині [1, арк. 14]. Очевидно, основою був вже згаданий логічний ряд: пектись—палитись—мучитись.

У народній традиції ставлення до п'ятниці різне. З одного боку, вона відноситься до так званих «феральних», «лісних», «тяжких» днів, у які були заборонені не тільки суто жіночі роботи (прядіння, чесання волосся, зоління білизни тощо [11, с. 123; 12, с. 136; 14, с. 33—34; 21, с. 495; 32, с. 105; 41, с. 147—148; 43, с. 94; 44, с. 154; 45, с. 66]), а й виключно чоловічі (розкидання гною, посів зернових тощо [32, с. 105; 40, с. 89; 11, с. 123; 43, с. 94; 44, с. 154; 52, с. 7, 8; 55, с. 90]) або й нейтральні за статевою ознакою (наприклад, розпочинати навчання [27, с. 157]).

Крім того, п'ятниця вважалася сумним днем, під час якого слід було постити [33, с. 263] та виявляти стриманість у поведінці (на Галичині уявляли, що тому, хто танцюватиме у п'ятницю всохнуть ноги [54, с. 125]); у поляків навіть чхання в п'ятницю вважалось провісником смутку [47, с. 51]; на Опіллі сміх у п'ятницю провіщає «плач» (сум) у неділю (із записів автора); дитина, народжена в п'ятницю буде нещаслива [24, с. 170].

З другого боку п'ятниця подекуди вважалася днем «жіночим», а тому «легким» [30, с. 170]. Цей час вважався добрим періодом для початку певних господарських робіт: зведення житла [4, арк. 11, 37], початку жнив [30, с. 170], початок посіву зернових («щоби пше́ниця добре родила, слід її сіяти в середу або в п'ятницю» [26, с. 42]). Також, за уявленнями бойків, дитина, народжена в п'ятницю, буде щедра [14, с. 34].

Щоб прояснити такі суперечливі характеристики стосовно якості п'ятниці як дня тижня, звернемося до персоніфікованих образів П'ятниці і Параскеви-П'ятниці. На нашу думку, побутувало, як мінімум, два різних персонажі, об'єднані потім у образі святої. Це видно із описів П'ятниці, якою її собі уявляли бойки: «П'ятниця на гусячих ногах, циди такі, же аж си виверла на плечі» [14, с. 34]. Очевидно, що такі описи далекі від уявлень про християнську святу-великомученицю.

Ближчими до релігійного походження є ті варіанти, де П'ятниця уявлялась у образі старої жінки, у скромному одязі, поколеної веретенами та попеченої гарячим хлібом (страждає від неповаги жіноцтва, яке її не шанує) [41, с. 147]. Зважаючи на притаманну християнській культурі «жертвність» (П'ятниця, як і Ісус, страждає через людей) походження другого варіанту уявлень про п'ятницю зрозуміле (крім того, в оповіданнях про св. П'ятницю

жінки за непослух і непошанування останньої не несуть тяжких покарань).

Стосовно ж першого варіанту, то походження його є явно дохристиянським, зважаючи також на наступні аспекти: 1) локус перебування персоніфікованої П'ятниці. За уявленнями українців Середнього Подніпров'я (Канівщина) вона перебувала у «хлібі, що росте» (тобто у посіві зернових), звідки і звертається до людей, попереджаючи їх про лихоліття [6, с. 747]; у полі — за повір'ями населення Півдня України (сучасна Херсонщина) [41, с. 147—148]; на якійсь «осіянській горі (?)»¹ — на Бойківщині [14, с. 34]. Таке місцеперебування персоніфікованої П'ятниці зближує її, на нашу думку, із русалками, що перебували в ідентичних локусах [8, с. 497; 10, с. 356]. З цими демонологічними персонажами П'ятницю також пов'язують гіпертрофовані первинні жіночі статеві ознаки — груди [8, с. 496; 14, с. 34]; 2) не зовсім притаманні християнству методи покарання за непослух, серед яких було: каліцтво («покорчить пальці на руках» [39, с. 217]), хвороби (головний біль через те, що П'ятниця «насилає костриці у голову» [23, с. 376]), смерть (через «здирання шкіри» [39, с. 217]).

Р. Сілецький та С. Толстая пов'язують заборони робіт у п'ятницю з ремінісценціями культу давніх дохристиянських богів, або, конкретніше, богині Мокош, а також зближення її з персоніфікованою Долею [29, с. 63; 37, с. 383]. На нашу думку, П'ятниця також є ремінісценцією культу предків (русалки, з якими вона, очевидно, генетично пов'язана, жили парою від страв (Сумщина) [8, с. 498], як і душі померлих — парою від хліба — на Полтавщині [22, с. 192—193]).

Отже, в основі уявлень про п'ятницю (П'ятницю) кілька стрижнів (культ предків, дохристиянські релігійні вірування, культ християнської св. Параскеви-П'ятниці), які тісно переплелись і призвели до виникнення таких, іноді взаємовиключних уявлень про цей день тижня.

Таким чином, припис стосовно неможливості випікання хліба в п'ятницю міг виникнути як християнська антитеза до протилежного припису — випікати хліб у п'ятницю для пошанування якогось дохристиянського міфологічного персонажу. Логічним є також припустити, що заборона випікання хліба має в

¹ «Осіянські гори» згадуються і в замовляннях при укусі змії, в іншому варіанті — гора Сіон [38, с. 151, 154].

своїй основі жертвоприношення, очевидно, душам покійних предків. Заборона виникла, на нашу думку, в момент появи кислого хліба. Жертвування мало в своїй основі обов'язкову трансформацію жертви (спалення, з'їдання) для її успішного прийняття. Прісний хліб випікали і одразу ж споживали, як правило, увесь. Кислий же хліб, що володів значно більшою поживністю, не могли спожити за один раз. Тому виникла, з одного боку, заборона випікання хліба в цей день, а з іншого, виник припис стосовно обов'язкового споживання всієї випічки, приготованої у п'ятницю [2, арк. 15] — як небажання порушувати регламентоване жертвоприношення.

Отже, підсумовуючи викладений матеріал, можна стверджувати, що в минулому вибір часових меж хлібопечення займав помітне місце в обрядодіях, що супроводжували процес випікання хліба, і ґрунтувався на уявленнях про придатний («щасливий») чи непридатний («нещасливий») час, тобто про його ритуальну нерівноцінність.

Основною метою заборон та приписів, що регламентували встановлення часових рамок хлібопечення, було виготовлення хліба, придатного до споживання як з реальної, так і з ритуальної точки зору, шляхом обмеження чи нівелювання можливого негативного впливу, що міг би виникати як наслідок випікання хліба у невідповідні проміжки часу. Визначення періодів, непридатних для випікання хліба, з реалістичної точки зору базувалось на основі традиційних народних емпіричних знань, накопичених шляхом тривалого спостереження за природою (наприклад, заборона випікання хліба у період цвітіння злакових ґрунтувалася на основі народних знань про біохімічні процеси у зерні, що відбувались у цей період).

Ритуальна регламентація часових параметрів хлібопечення мала, очевидно, в своїй основі наступні комплекси світоглядних уявлень українців: 1) узгодження та нормативізація хлібопечення із днями пошанування покійних предків; 2) пошанування язичницьких дохристиянських богів (Мокош, наприклад); 3) християнська релігійна догматика (заборона випікання хліба у релігійні свята, неділю, вшанування християнських святих). Вона значно більшою мірою пов'язана із обмеженнями стосовно випіку вчиненого повсякденного хліба, початки домінування якого у слов'ян на досліджуваній території властиво сягають початків християнізації традиційної народної культу-

ри; 4) світоглядні уявлення, сформовані на основі семантичної опозиції «початок-кінець», за якими непридатними для хлібопечення вважались часові відтинки, що носили характер первинності, початковості чи ексклюзивності (понеділок, наприклад), через острах поширення невідповідності при випіканні хліба на подальші часові періоди.

1. Архів Інституту народознавства НАН України (Далі: ІН НАНУ). — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 683. — 133 арк.
2. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 684. — 73 арк.
3. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 685. — 336 арк.
4. Архів Львівського університету ім. І. Франка (Далі: ЛНУ ім. І. Франка). — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 155-Е. — 105 арк.
5. Архів ЛНУ ім. І. Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 219-Е. — 74 арк.
6. Бакай Н. Городничій и св. Пятница / Н. Бакай // Киевская Старина. — Київ, 1885. — № 12. — С. 744—747.
7. Валенцова М.М. Начало — Конец / М.М. Валенцова, Е.С. Узенева // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 2004. — Т. III: К (Круг) — П (Перепелка). — С. 372—376.
8. Виноградова Л.Н. Русалка / Л.Н. Виноградова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 2009. — Т. IV: П (Переправа через воду) — С (Сито). — С. 495—501.
9. Виноградовъ Н. Заговоры, обереги, спасительныя молитвы и проч. / Н. Виноградовъ. — СПб., 1907. — 99 с.
10. Галайчук В. Демонологічні уявлення населення Середнього Полісся про русалок / Володимир Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 2008. — Вип. 43. — С. 320—381.
11. Герасимовъ М.К. Нѣкоторые обычаи и вѣрованія крестьянъ Череповскаго уѣзда, Новгородской губерніи / М.К. Герасимовъ // Этнографическое обозрѣніе. — М., 1895. — № 4. — С. 122—125.
12. Герасимовъ М.К. Обычаи, обряды и повѣрья въ Череповецкомъ уѣздѣ / М.К. Герасимовъ // Этнографическое обозрѣніе. — М., 1900. — № 3. — С. 133—137.
13. Гунчик І. Часова парадигма українського оказіонально-обрядового фольклору / І. Гунчик // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 2010. — Т. ССLIX: Праці секції етнографії і фольклористики. — С. 389—405.

14. *Зубрицький М.* Народний календар (звичаї і повірки) / Михайло Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1900. — Т. III. — С. 33—60.
15. *Зюбровський А.* Традиційна основа випікання хліба на Рівненщині (за матеріалами польових досліджень Гошанського та Острозького р-нів Рівненської обл. у липні 2009 р.) / Андрій Зюбровський // Народознавчі зошити. — Львів, 2010. — № 5—6. — С. 776—783.
16. Изъ народныхъ разсказовъ о велетняхъ и пятницѣхъ / Киевская Старина. — Киевъ, 1885. — № 9. — С. 186—187.
17. *Кабакова Г.И.* Ребенок первый, ребенок последний / Г.И. Кабакова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 2009. — Т. IV: П (Переправа через воду) — С (Сито). — С. 415—416.
18. *Кайндль Р.Ф.* Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р.Ф. Кайндль ; пер. з нім. (за вид. 1894 р.) З.Ф. Пенюк ; післямова О.М. Масана. — Чернівці : Молодий буковинець, 2000. — 208 с.
19. *Кирчів Р.* Етнографічне районування України / Р. Кирчів // Мала енциклопедія українського народознавства / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. С. Павлюка. — Львів : ІН НАНУ, 2007. — С. 184—186.
20. *Кондратович О.П.* Народний календар Волинського Полісся від свята до свята / Олександра Кондратович. — Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. — 200 с.
21. *Лебедева А.А.* Народные знания славян / А.А. Лебедева // Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры / главный редактор акад. Бромлей Ю.В. — М. : Наука, 1987. — С. 483—498.
22. *Милорадович В.П.* Життє-бытє лубенского крестьянина / В.П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упор., прим. та біогр. нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк ; вст. ст. А.П. Пономарьова ; іл. В.І. Гордієнка. — Київ : Либідь, 1991. — С. 170—341.
23. *Милорадович В.П.* Малорусские народные поверья и рассказы о пятице / В.П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упор., прим. та біогр. нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк ; вст. ст. А.П. Пономарьова ; іл. В.І. Гордієнка. — Київ : Либідь, 1991. — С. 375—382.
24. *Онищук А.* З народнього життя Гуцулів / Антін Онищук // Матеріали до української етнології. — Львів, 1912. — Т. XV. — С. 90—158.
25. *Онищук А.* Народний календар у Зелениці, Надвірнянського повіту (на Гуцульщині) / Антін Онищук // Матеріали до української етнології. — Львів, 1912. — Т. XV. — С. 1—61.
26. *П. И.* Кое-что изъ народныхъ примѣт, касающихся погоды и урожая (матеріали для характеристики мировоззрѣнія и быта крестьянъ Купянского уѣзда) / П. И. // Этнографическое обозрѣніе. — М., 1897. — № 2. — С. 22—81.
27. Пословицы, поговорки, крылатые слова, примѣты и повѣрья, собранныя въ слободѣ Сагунахъ, Острогжского уѣзда Воронежской губ. / Живая старина. Периодическое издание отдѣленія Императорскаго русскаго географическаго общества. — Санкт-Петербургъ, 1905. — Вып. 1—2. — С. 141—180.
28. *Сілецький Р.* Традиційна будівельна обрядовість українців / Роман Сілецький. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. — 428 с.
29. *Сілецький Р.* Хато моя тесовая... / Роман Сілецький // Берегиня. — 1995. — № 1—2. — С. 61—64.
30. *Скуратівський В.* Покуть / Василь Скуратівський. — Київ : Довіра, 1992. — 236 с.
31. *Страхов А. Б.* Культ хлеба у восточных славян. Опыт этнолингвистического исследования / А.Б. Страхов. — Мюнхен : Издательство Отто Сагнера, 1991. — 244 с.
32. *Сумцов М.Ф.* Слобожане. Історико-етнографічна розвідка / М.Ф. Сумцов ; підготовка тексту й мовна редакція Леоніда Ушкалова ; слово до читача, примітки та післямова Володимира Фрадкіна. — Харків : Акта, 2002. — 280 с.
33. *Сявавко Є.І.* Традиційні народні знання / Є.І. Сявавко // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження / відп. ред. Ю.Г. Гошко. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 60—272.
34. *Толстая С.М.* Воскресенье / С.М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 1995. — Т. I: А-Г. — С. 444—445.
35. *Толстая С.М.* Время / С.М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти томах / под общ. ред. Н.И. Толстого. — М., 1995. — Т. 1. — А (Август) — Г (Гусь). — С. 448—452.
36. *Толстая С.М.* Понедельник / С.М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 2009. — Т. IV: П (Переправа через воду) — С (Сито). — С. 170—173.
37. *Толстая С.М.* Пятница / С.М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти томах / под общ. ред. Н.И. Толстого. — М. : Международные отношения, 2009. — Т. 4: П (Переправа через воду) — С (Сито). — С. 382—385.
38. Українські замовляння / упоряд. М.Н. Москаленко ; авт. передм. М.О. Новикова. — Київ : Дніпро, 1993. — 307 с.
39. *Чубинский П.П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русский край, снаряженной Русскимъ географическимъ обществом Юго-

- Западного отдела, собранныя Чубинскимъ П.П. — Спб., 1872. — Т. I. — 468 с.
40. Шевченко Л. Звичаї, пов'язані з закладами будівлі / Л. Шевченко // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. — Київ, 1926. — Вип. 1 і 2. — С. 87—95.
  41. Ястребовъ В.Н. Изъ народныхъ усть (Холера. — Св. Пятница. — Блудъ. — Упыри. — Иродъ) / В.Н. Ястребовъ // Этнографическое обозрѣніе. — М., 1895. — № 2. — С. 146—150.
  42. Fischer A. Rusini: Zarys etnografji Rusi / Adam Fischer. — Lwów : Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1928. — 192 s.
  43. Kolberg O. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg. — Wrocław ; Poznań : Polskie wydawnictwo muzyczne, Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1962. — Т. 3: Kujawy. Część I. — 347 s.
  44. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. — Kraków : Nakładem autora w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1888. — Т. 3. — 239 s.
  45. Kolberg O. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg. — Wrocław ; Poznań : Polskie wydawnictwo muzyczne ; Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1968. — Т. 51: Sanockie-Krośniewskie. Część III. — 487 s.
  46. Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie / I. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1887. — Т. 11. — S. 130—228.
  47. Kosiński W. Niektóre zabobony i przesady ludu polskiego z okolic Makowa i Andrychowa / Wład. Kosiński // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1891. — Т. 15. — S. 46—52.
  48. Kubiak I. Chleb w tradycji ludowej / Irena Kubiak, Krzysztof Kubiak. — Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1981. — 231 s.
  49. Piątkowska I. Astronomja, kosmogonja, meteorologia / I. Piątkowska // Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. — Warszawa, 1900. — Т. 14. — Zesz. 4. — S. 464—468.
  50. Rokossowska Z. Chleb. Jego znaczenie w przesądach, lecznictwie o codziennym życiu, zebrane na Wołyniu, we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim / Z. Rokossowska // Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. — Warszawa, 1899. — Т. 13. — Z. 1. — S. 153—158.
  51. Rokossowska Z. О свічце ро́слинным, wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu, we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim / Z. Rokossowska // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1889. — Т. 13. — S. 163—199.
  52. Siarkowski W. Materyjały do etnografii Ludu polskiego z okolic Kielc. Cz. II / Wład Siarkowski // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1879. — Т. 3. — S. 3—61.
  53. Toeppen M. Wierzenia mazurskie (Przekład Eugenji Piłtaczówny) / M. Toeppen // Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. — Warszawa, 1892. — Т. 6. — Zesz. 1. — S. 145—184 ; Zesz. 2. — S. 391—420 ; Zesz. 3. — S. 641—662 ; Zesz. 4. — S. 758—792.
  54. Udziela S. Lud polski w powiecie Ropczyckim w Galicyi. Cz. I / S. Udziela // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1890. — Т. 14. — S. 1—136.
  55. Udziel S. Materyjały etnograficzne zebrane z miasta Ropczyc i okolic / S. Udziela // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1886. — Т. 10. — S. 75—156.

Andrii Ziubrovsky

ON DEFINITION OF TEMPORAL PARAMETERS
IN UKRAINIANS' TRADITIONAL
BREAD-BAKING
in the late XIX and the first half XX cc.

The paper had dealt with definition of temporal conditions in the bread baking processes. Both ritual and practical factors taking part in baking activities have been analyzed here. The author has put a conclusion that practical factors had their bases on traditional folklore knowledge as for the nature. Factors of ritual character had been founded on the cult of ancestor as well as the cults of various Christian saints and on the traditional Ukrainian worldview.

Keywords: bread, time taboos, holiday, Friday.

Андрій Зюбровський

ИССЛЕДОВАНИЕ ЧАСОВЫХ ПАРАМЕТРОВ
ТРАДИЦИОННОГО ХЛЕБОПЕЧЕНИЯ
УКРАИНЦЕВ

в конце XIX — первой половине XX вв.

Данная статья посвящается исследованию временных параметров, отведенных для выпекания хлеба. Проанализированы факторы, как ритуального, так и практического характера, которыми регламентируются указанные темпоральные отрезки. Автор делает вывод о том, что те из указанных факторов, которые носят реалистический характер, базируются на традиционных народных знаниях о среде обитания. Ритуальные же регламентации временных параметров традиционного хлебопечения основаны на разнообразных культурах (почитании душ покойных предков и христианских святых) и традиционном мировоззрении украинцев.

Ключевые слова: хлеб, временные запреты, праздник, пятница.